

Leszek Dziedzic (Muzeum Historii Kielce)

Generał Aleksander Narbut-Łuczyński (1890-1977). Służba w Legionach

Aleksander Narbut-Łuczyński¹, jeden z najmłodszych generałów II Rzeczypospolitej, pomimo legionowego rodowodu do dziś pozostaje postacią nieco zapomnianą. Przeżył swój tom *Polskiego Słownika Biograficznego*, w związku z czym nie ma tam jego biogramu. Do tej pory nie doczekał się też monografii, ani innego skromniejszego opracowania, więc źródłem informacji o nim były głównie biogramy zamieszczone w różnych publikacjach². Najobszerniejszy i najbardziej szczegółowy znajdujemy we wstępie do opublikowanej w 2014 r. przez Centralne Archiwum Wojskowe *Historii wojennej Legionów Polskich*, autorstwa generała Aleksandra Łuczyńskiego³. Wśród pozostałych bardziej precyzyjny jest tylko opracowany przez Wiktora Krzysztofa Cygana, opublikowany w 2006 r. w słowniku biograficznym oficerów Legionów Polskich⁴. Pozostałe, mniej rozbudowane noty, znajdują się w innych wydawnictwach o charakterze słownikowym, poczynając od czasów II Rzeczypospolitej⁵.

- 1 Nazwiskiem „Narbut-Łuczyński” generał posługiwał się od 1933 r., kiedy za zezwoleniem wojewody krakowskiego z dnia 7 czerwca dodał swój pseudonim legionowy „Narbut” do nazwiska rodowego „Łuczyński”; USC Skierniewice, Urodz. 1890 nr 114. W czasie służby w Legionach posługiwał się zapisem „Narbutt” (przez dwa „t”), co niekiedy występuje w piśmiennictwie historycznym, dla uproszczenia w niniejszym tekście nazwisko stosowane będzie w wersji skróconej „Łuczyński”; U. Oettingen, *Czarkowy – na drodze do niepodległości. Cz. 1, Bój 16–24 września 1914 r.*, Kielce 2002, s. 13.
- 2 Diagnozując stan badań i potrzebę dalszych prac badawczych nad biografistyką piłsudczyków, już w 2000 r. Przemysław Olstowski postulował uwzględnienie generała Aleksandra Łuczyńskiego przy opracowywaniu nowych haseł do *Polskiego Słownika Biograficznego*; P. Olstowski, *Biografistyka piłsudczyków: stan badań oraz potrzeby dalszych prac badawczych*, „Czasy Nowożytnie” 2000, t. VIII, s. 233–236.
- 3 A.J. Narbut-Łuczyński, *Historia wojenna Legionów Polskich. Powstanie i działalność bojowa Oddziału Józefa Piłsudskiego (VIII–XI 1914)*, Warszawa – Kraków 2014, s. XI–XV.
- 4 W.K. Cygan, *Oficerowie Legionów Polskich 1914–1917. Słownik biograficzny*, t. III: L–O, Warszawa 2006, s. 203–205.
- 5 S. Łoza, *Czy wiesz kto to jest?*, Warszawa 1938, s. 445, 446; T. Kryśka-Karski, S. Żurawski, *Generalowie Polski Niepodległej*, Warszawa 1991, s. 135; *Kto był kim w drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1994, s. 135; P. Stawecki, *Słownik biograficzny generałów Wojska Polskiego 1918–1939*, Warszawa 1994, s. 202, 203; H.P. Kosk, *Generalicja polska. Popularny słownik biograficzny*, t. I: A–Ł, Pruszków 1998, s. 303; A. Wojtaszak, *Generalicja Wojska Polskiego 1921–1926*, Szczecin 2005, s. 467; A. Wojtaszak, *Generalicja Wojska Polskiego 1918–1926*, Szczecin 2012, s. 585, 586.

Cennym i obszernym materiałem informacyjnym o życiu generała Łuczyńskiego są jego wspomnienia wydane na emigracji w 1966 r.⁶. Wydawnictwo to nie zawiera jednak rewelacji, a autor – nie będąc historykiem – nie rościł sobie pretensji do ścisłości historycznej w odtwarzaniu minionych wydarzeń. W części relacji nie można odmówić mu obiektywizmu, aczkolwiek w treści znajdujemy również pomyłki i uproszczenia, a także najprawdopodobniej celowe przemilczenia, jak np. w sprawie wypadków w Pińsku czy też pobytu w obozie odosobnienia Rothesay na wyspie Bute⁷. O wiele mniejszą objętość, chociaż istotną wartość, mają wspomnienia generała z działań w czasie kampanii wrześniowej opublikowane w 1989 r. w zbiorze relacji wojennych, już po śmierci generała⁸.

Informacje o postaci generała Łuczyńskiego, poza źródłami archiwalnymi, znajdują się również w literaturze dotyczącej historii Legionów Polskich i Wojska Polskiego, okresu pierwszej i drugiej wojny światowej, dziejów II Rzeczypospolitej oraz historii regionalnej. Uzupełniających informacji dostarczyły niezbyt liczne

Il. 1. Aleksander Łuczyński jako gimnazjalista; źródło: *Państwowe Liceum i Gimnazjum im. Bolesława Prusa w Skierniewicach*, oprac. prof. Feliks Janus, Skierniewice 1938

wspomnienia i materiały prasowe z epoki. Aleksander Łuczyński nie był jednak na tyle pierwszoplanową postacią w hierarchii wojskowej i znaczącą osobistością życia politycznego, aby źródła, a w konsekwencji i literatura historyczna, poświęcały mu zbyt wiele uwagi. W efekcie skutkowało to brakiem większego zainteresowania jego biografią. Niniejszy tekst, chociaż w części, stara się tę lukę wypełnić i zaprezentować postać generała najdłużej związanego z Kielcami w czasach II Rzeczypospolitej⁹.

Aleksander Łuczyński urodził się 28 lutego 1890 r. w Skierniewicach w rodzinie „obywatela” miejskiego Michała Łuczyńskiego i Marianny Gajkowskiej¹⁰. Przedstawiciele skierniewickiej linii rodziny Łuczyńskich, związani z miastem od 1821 r., w aktach stanu cywilnego zapisywani byli albo jako „obywatele” i „gospodarze”, albo rzemieślnicy poświęcający się m.in. „professyi amernicznej” (kowalskiej)

6 A.J. Narbut-Łuczyński, *U kresu wędrówki*, Londyn 1966.

7 P. Wandycz, *Dwa wydawnictwa*, „Kultura” 1967, nr 4, s. 125–127.

8 A. Narbut-Łuczyński, *Mój udział w kampanii wrześniowej*, w: *Wrzesień 1939 w relacjach i wspomnieniach*, Warszawa 1989, s. 597–612.

9 L. Dziedzic, *Generałowie garnizonu kieleckiego 1918–1939. Szkic do portretu*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach” 2018, t. 33, s. 91.

10 USC Skierniewice, Urodz. 1890 nr 114.

i „kotlarskiej”¹¹. Ojciec generała był też w latach 70. XIX w. podoficerem straży ogniowej w Warszawie i tamże w 1875 r. poślubił córkę Jakuba Gajkowskiego, warszawskiego „obywatela” i właściciela czterech kamienic¹². Rodzina Gajkowskich przez lata tradycyjnie parała się ogrodnictwem¹³. Generał Łuczyński opisując w swoich wspomnieniach młodość, wymienia liczne i różnorodne przedsięwzięcia ojca: cegielnię, kopalnię torfu, stawy rybne, ogród warzywno-owocowy, które jednak niewłaściwie zarządzane stopniowo doprowadziły rodzinę do bankructwa¹⁴. W rezultacie siostry przyszłego generała musiały przerwać naukę na pensji i oczekując na wydanie za mąż, pracować zarobkowo. Będąc już generałem, Aleksander Łuczyński w opinii oficerów niezbyt niechętnie przyznawał się do swojego plebejskiego pochodzenia, o czym miała świadczyć jego nieobecność na pogrzebie ojca, rzemieślnika w Skierniewicach¹⁵.

Nie znajduje potwierdzenia źródłowego ziemiańskie pochodzenie, przypisywane rodzinie Łuczyńskich w dwóch biogramach¹⁶, o którym nie pisze również sam Aleksander Łuczyński we wspomnieniach. Opisując swoje kontakty towarzyskie jako wysokiej rangi oficer, dowódca krakowskiego Okręgu Korpusu, zaniechanie kontaktów z domami arystokratycznymi składał co prawda na karb zbytnej dysproporcji w poziomie stopy życiowej, ale jednocześnie jego odżegnywanie się od kompleksu niższości i poczucia wzdargi socjalnej może paradoksalnie pośrednio poświadczać brak „właściwego” pochodzenia. Tym bardziej że żona Aleksandra Łuczyńskiego, Natalia z Leskich, wywodziła się z rodziny szlacheckiej¹⁷.

Przyszły generał rozpoczął swoją edukację w czteroklasowej szkole miejskiej w Skierniewicach. Tam, jak zanotował we wspomnieniach, pierwszym przejawem uczniowskiej manifestacji przeciw rusyfikacji, w którym wziął udział, było odśpiewanie przez chór szkolny „mruczando” rosyjskiego hymnu państwowego, zakończone na szczęście tylko szkolnym aresztem¹⁸. We wrześniu 1905 r., już jako uczeń ostatniej klasy, Aleksander Łuczyński wspólnie z Michałem Tyde zorganizował strajk szkolny, żądając od rosyjskiego inspektora Stefanowskiego nauczania wszystkich przedmiotów w języku polskim. Po negatywnej odpowiedzi wyprowadził ze

11 Tamże, Małżeństwa 1853 nr 52; Małżeństwa 1821 nr 6; Urodzenia 1851 nr 179; tamże, 1823 nr 87.

12 USC Warszawa, Małżeństwa 1875 nr 49; USC Skierniewice, Urodz. 1878 nr 59; *Przewodnik Warszawski Informacyjno-Adresowy na rok 1869*, Warszawa 1869, rozdział *Dział Urzędowy*, s. 138; rozdział *Taryfa domów miasta Warszawy*, s. 165, 167, 179, 196.

13 USC Warszawa, Urodzenia 1848 nr 568; Zgony 1855 nr 821; tamże, Małżeństwa 1839 nr 157.

14 A.J. Narbut-Łuczyński, *U kresu...*, s. 19, 20.

15 J. Kuropieska, *Ze wspomnień oficera sztabu*, cz. 3, „Wojskowy przegląd Historyczny” 1971, t. 16, nr 2, s. 261.

16 A. Wojtaszak, *Generalicja Wojska Polskiego 1918-1926*, s. 586; W.K. Cygan, *Oficerowie Legionów...*, s. 203.

17 A.J. Narbut-Łuczyński, *U kresu...*, s. 164–176, 296, 297.

18 Tamże, s. 24.

szkoły większość uczniów. Usunięty za to ze szkoły z „wilczym biletem”, kontynuował naukę w sześcioklasowej szkole „kolejowej”, przekształconej następnie w prywatną siedmioklasową szkołę realną z polskim językiem wykładowym¹⁹.

W czasie nauki w szkole realnej Łuczyński był jednym z przywódców formującego się konspiracyjnego ruchu niepodległościowego. Z jego inicjatywy powstało w 1910 r. pierwsze tajne kółko uczniowskie, początkowo pod egidą „Zetu”, a później „Zarzewia”, pracujące na terenie szkoły nad patriotycznym uświadomieniem uczniów, prowadzony był też bojkot uczniów uczęszczających do szkół rosyjskich. Był również organizatorem pierwszej skierniewickiej drużyny skautowej²⁰.

W czerwcu 1911 r. Aleksander Łuczyński zdał maturę w swojej szkole, lecz nie udało mu się, tak jak i wszystkim jego kolegom, dodatkowo zdać matury rządowej. Groźbę poboru do wojska i kilkuletniej służby w armii carskiej odsunęły niezawodne w „imperium korupcji” łapówki i wyjazd na studia poza granice Królestwa – do Lwowa²¹. Jeszcze przed rozpoczęciem studiów, w lipcu 1911 r. Łuczyński wziął udział w Krakowie w I kursie instruktorów skautowych.

Il. 2. Aleksander Łuczyński, jako komendant Okręgu Krakowskiego Polskich Drużyn Strzeleckich, na koniu na czele batalionu PDS, Kraków, 19 października 1913 r.; źródło: A.J. Narbut-Łuczyński, *U kresu wędrówki*, Londyn 1966

19 *Państwowe Liceum i Gimnazjum im. Bolesława Prusa w Skierniewicach*, oprac. prof. F. Janus, Skierniewice 1938, s. 13; A.J. Narbut-Łuczyński, *U kresu...*, s. 25, 26, 33.

20 *Państwowe Liceum...*, s. 19, 20; A. J. Narbut-Łuczyński, *U kresu...*, s. 40–46.

21 W.K. Cygan, *Oficerowie Legionów...*, s. 203; A.J. Narbut-Łuczyński, *U kresu...*, s. 49. We wspomnieniach uzyskanie matury i rozpoczęcie studiów zapisał na 1910 r.

Na Uniwersytecie Lwowskim jesienią 1911 r. Łuczyński rozpoczął studia na Wydziale Filozoficznym, ale już w październiku wstąpił też do związanych z „Zarzewiem” Polskich Drużyn Strzeleckich (PDS) i jako „Jerzy Narbut”²² w większości poświęcił się działalności organizacyjnej. Ukończył kurs rekrucki i podoficerski i został komendantem zastępu w 1 plutonie 1 kompanii Okręgu Lwowskiego PDS²³. Studenckie życie, przy nikłym wsparciu z domu, to w tym okresie ciągła niepewność jutra, wspólne kwatery i stołowanie się w kuchni dla ubogich, co było dla Łuczyńskiego inspiracją do szukania bardziej przystępnego miejsca do życia i studiów²⁴.

Ostatecznie wybrał belgijskie Liège, gdzie w połowie 1912 r. rozpoczął studia z nauk społecznych na Wydziale Prawa i Nauk Politycznych. Jednak, podobnie jak we Lwowie, przede wszystkim zajmował się organizacją PDS. Po utworzeniu drużyn w Liège i Verviers został mianowany komendantem V Okręgu (Zagranicznego) PDS²⁵.

Rok później, jesienią 1913 r. został wezwany przez Komendę Naczelną PDS do Krakowa, gdzie objął komendę II Okręgu (Krakowskiego) PDS, którą przejął od Michała Łyżwińskiego (Żymierskiego). 19 grudnia 1913 r., po ukończeniu kursu oficerskiego, Aleksander Łuczyński odebrał nominację na stopień podchorążego – najwyższy stopień PDS²⁶. W styczniu 1914 r. prowadził kurs instruktorski PDS w Rabce, a w lipcu na wakacyjnym kursie w Nowym Sączu był zastępcą komendanta i dowodził 3 kompanią²⁷.

Na początku sierpnia 1914 r. wraz z całym kursem Łuczyński powrócił do Krakowa i wziął udział w rozpoczętej mobilizacji II Okręgu (Krakowskiego) PDS. Od 4 sierpnia służył już w oddziałach strzeleckich, utworzonych dzień wcześniej z członków PDS i Związku Strzeleckiego. 8 sierpnia wymaszerował jako dowódca sformowanej przez siebie 8 kompanii w grupie Mieczysława Trojanowskiego z Krakowa do Krzeszowic, gdzie kompanie „niekadrowe”, które nie ruszyły na Kielce, miały otrzymać uzbrojenie i ekwipunek. W dniach 9 i 10 sierpnia Łuczyński dowodził pięciokompanijnym batalionem, który przewieziony do Chrzanowa pociągiem, pobrał broń – przestarzałe jednostrzałowe karabiny Werndla – i amunicję dla siebie i pozostałych jeszcze w Krzeszowicach nieuzbrojonych oddziałów²⁸. Następnego dnia, 11 sierpnia jako tymczasowy dowódca poprowadził jeden z batalionów z Krzeszowic pod Kielce. Połączone siły strzelców 18 sierpnia przeorganizowane zostały w 5 batalionów strzeleckich, a Łuczyński objął dowództwo

22 Patrz przypis 1.

23 W.K. Cygan, *Oficerowie Legionów...*, s. 204; A.J. Narbut-Łuczyński, *U kresu...*, s. 50, 51.

24 Tamże, s. 52, 53.

25 Tamże, s. 53–59.

26 W.K. Cygan, *Oficerowie Legionów...*, s. 204; A.J. Narbut-Łuczyński, *U kresu...*, s. 59, 62–64.

27 W.K. Cygan, *Oficerowie Legionów...*, s. 204; A.J. Narbut-Łuczyński, *U kresu...*, s. 65, 66.

28 Tamże, s. 66–68. A.J. Narbut-Łuczyński, *Historia wojenna Legionów...*, s. 107–111. Jakość tego wyposażenia była nieporównywalnie gorsza niż wyprawionych wcześniej kompanii kadrowych; R. Starzyński, *Cztery lata wojny w służbie Komendanta. Przeżycia wojenne 1914–1918*, Warszawa 1937, s. 39.

Il. 3. Por. Aleksander Łuczyński w czasie walk nad Nidą, kwiecień-maj 1915 r., rys. chor. Leopold Gottlieb; źródło, *Kalendarz 1936 Komitetu Budowy Muzeum Narodowego w Krakowie*

w wypadzie na Ostrowce. 23 września forsując Nidę, przeprowadziła ze szwadronem Beliny udany wypad na wieś Szczytniki. Według relacji Włodzimierza Gierowskiego zachowanie Łuczyńskiego w czasie walki było nerwowe i bezwzględne, m.in. chciał dobijać rannych kozaków i osobiście zabijał konie, których nie można było uprowadzić. W drodze powrotnej, gdy zerwał się prom, zainicjował przeprawę w pław przez rzekę, co odbiło się na zdrowiu wyczerpanych walkami legionistów. W kompanii Łuczyńskiego rozchorowała się prawie połowa z 90-osobowego stanu, a sam Łuczyński zachorował na płuca i na kilka dni znalazł się w szpitalu³¹.

Wydarzenia z walk nad Nidą i pierwsze straty wśród legionistów Łuczyński opisał w relacji opublikowanej pierwotnie w 1915 r. w piśmie „Ziemia Lubelska”, a następnie przedrukowanej w wydanym w 1917 r. zbiorze opowiadań legionowych

1 kompanii w I batalionie Mariana Januszajtisa, od 23 sierpnia już w ramach 1 Pułku Piechoty Legionów Polskich²⁹. Do 10 września, kiedy opuszczono Kielce, pułk prowadził w mieście intensywną akcję szkoleniową i uzupełnianie umundurowania i ekwipunku. Stan kompanii Łuczyńskiego obrazują jego raporty z 15 i 20 września, z których wynika, że większość legionistów paradowała w ubraniach cywilnych, a niektórzy nawet bez butów. Nie lepiej wyglądał sam dowódca, który w meldunku napisał: „Osobiście nie jestem zdolny do marszu wskutek braku skarpetek i odparzenia nóg. Od wczoraj wieczorem nie jadłem”³⁰.

W czasie walk nad Nidą kompania Łuczyńskiego uczestniczyła w starciach w rejonie Nowego Korczyna – Opatowca. 20 września wzięła udział

29 R. Starzyński, *Cztery lata wojny...*, s. 61.

30 U. Oettingen, *Czarkowy...*, s. 21.

31 Tamże, s. 81–85; A.J. Narbut-Łuczyński, *U kresu...*, s. 86–90; A.J. Narbut-Łuczyński, *Historia wojenna Legionów...*, s. 269–272; *Pamiętniki Włodzimierza Gierowskiego, fragment (16–28 IX 1914)*, w: U. Oettingen, *Czarkowy...*, s. 162.

*Serce Polskie*³². W 2015 r. zbiór ten został wznowiony przez krośnieńskie wydawnictwo Ruthenus.

9 października 1914 r. w Jakubowicach Aleksander Łuczyński otrzymał nominację na stopień porucznika piechoty i jednocześnie z grupą oficerów wywodzących się z Królestwa odkomenderowany został do pracy w powołanej we wrześniu Polskiej Organizacji Narodowej, mającej prowadzić akcję werbunkową i propagandową na rzecz Legionów Polskich na terenie okupacji państw centralnych. Po nieudanej próbie utworzenia komisariatu PON w rodzinnych Skierniewicach został skierowany do Częstochowy. W wyniku krótkotrwałej działalności PON został tam sformowany z ochotników z Łodzi, Częstochowy, Radomska i Kalisza około 500-osobowy batalion uzupełniający pod dowództwem mjr. Trojanowskiego. Łuczyński objął w nim dowództwo 4 kompanii „częstochowskiej”.

15 listopada, po rozdzieleniu batalionu uzupełniającego, 4 kompania weszła w skład IV batalionu 1 Pułku Legionów Polskich³³.

W dniach 17–19 listopada 1914 r. kompania Łuczyńskiego brała udział w bitwie pod Krzywopłotami. Batalion IV wspólnie z VI obsadził linię obrony nad Białą Przemszą, a 4 kompania stanowiła odwód osłaniający jednocześnie pozycje artylerii. Weszła do walki 18 listopada jako osłona walczącego w Załężu VI batalionu,

Il. 4. Por. Aleksander Łuczyński, 1915 r.; źródło: *Ilustrowana Kronika Legionów Polskich 1914–1918*, oprac. E. Quirini, S. Librewski, Warszawa 1936

32 A. Łuczyński, *SAM (Wspomnienie)* [Aleksandra Sygryca „Sama”], „Ziemia Lubelska” 1915, nr 216; A. Łuczyński, *Sam (człowiek)*, w: *Serce Polskie. Zbiór opowiadań i nowel*, Lwów 1917, s. 60–63.

33 A.J. Narbut-Łuczyński, *U kresu...*, s. 92–95; tenże, *Historia wojenna Legionów...*, s. 436, 449, 502–505.

Il. 5. Por. Aleksander Łuczyński (czwarty z prawej) wśród oficerów I Brygady nad Nidą, 1915 r., za: *Ilustrowana Kronika Legionów Polskich 1914-1918*, oprac. mjr dypl. E. Quirini i kpt. S. Librewski, Warszawa 1936

prowadzona w pierwszej linii tyraliery przez por. Łuczyńskiego. Wytrzymała na zajętej pozycji aż do zmroku, kiedy ponownie została wycofana do odwodu, gdzie pozostała również 19 listopada. Po bitwie oddziały legionowe ze względu na duże straty stopniowo luzowane były z linii bojowej, a ostatecznie odesłane zostały transportem kolejowym ze Strzemieszyc do Suchej, gdzie przybyły 27 listopada³⁴.

Po wstępnej reorganizacji 1 Pułku w I Brygadę Legionów Polskich 18 grudnia 1914 r., IV batalion – przemianowany na I batalion – z kompanią Łuczyńskiego wszedł w skład 5 Pułku Piechoty. W dniach 23–25 grudnia 1914 r. porucznik Łuczyński wraz z kompanią walczył w bitwie pod Łowczówkiem, ratując front austriacki pod Tarnowem przed całkowitym przerwaniem. Kompania Łuczyńskiego uczestniczyła w zdobyciu kluczowego, utraconego wcześniej przez Austriaków wzgórza 342, a następnie w odpieraniu rosyjskich kontrataków. 25 grudnia została wycofana z walki z całą brygadą, która w końcu stycznia 1915 r. została zakwaterowana w Kętach na miesięczny odpoczynek. Zakończono tam ostatecznie formowanie brygady, prowadząc intensywne ćwiczenia dla zgrania nowych jednostek³⁵.

34 Tenże, *U kresu...*, s. 95, 96; tenże, *Historia wojenna Legionów...*, s. 437–453.

35 K. Bąbiński, *Zarys historii wojennej 5-go Pułku Piechoty Legionów*, Warszawa 1929, s. 5–7; A.J. Narbut-Łuczyński, *U kresu...*, s. 97–103, 108; P. Waingertner, „Polskie Termopile”. Bitwa pod Łowczówkiem (22–25 XII 1914 r.), „Zeszyty Historyczne” 2008, z. 165, s. 17–27.

Od początków marca do maja 1915 r. Łuczyński brał udział w walkach pozycyjnych nad Nidą, ograniczających się właściwie do ostrzałów artyleryjskich i służby okopowej, czyli utrzymywania wyznaczonych oddziałów w pogotowiu i wystawiania dodatkowych nocnych posterunków alarmowych. Do zajęć służbowych oficerów należały obchody (ronty oficerskie) tych posterunków, co dla por. Łuczyńskiego o włos nie zakończyło się tragicznie, kiedy któregoś dnia zapomniał, jak brzmi umówione hasło. 5 marca 1915 r. Łuczyński otrzymał awans na kapitana³⁶.

Po przełamaniu frontu rosyjskiego pod Gorlicami i wycofaniu się Rosjan 11 maja, brygada jako odwód ruszyła w kierunku na Opatów – Sandomierz. Ale już 17 maja sytuacja się odwróciła i brygada przeszła do obrony pod Konarami. Tam, w spalonym w czasie artyleryjskiego ostrzału dworze, Łuczyński stracił walizkę z rzeczami osobistymi i prowadzonymi zapiskami z minionych wydarzeń. Front zastygł na ponad miesiąc, co wiązało się z rozbudową umocnień. W trakcie prac przy budowie ziemianki por. Łuczyński ponownie zapadł na chorobę płuc, a zagrożony również tężcem, 22 czerwca został przez komisję lekarską na czele z przyszłym premierem Sławojem-Składkowskim wyłączony z walki, przez co ominęła go kampania brygady na Podlasiu.

Początkowo trafił do szpitala polowego, a następnie poprzez szpital etapowy w Staszowie do szpitala w Jędrzejowie. Tam okradziono go z reszty dobytku, jak zapisał: „okradziony nie tylko z mizernego inwentarza, ale i ze złudzeń co do roli humanitarnej służby sanitarnej”³⁷. Przewieziony pociągiem towarowym, pełniącym rolę pociągu sanitarnego, spędził – jeszcze bez żadnej opieki wraz ze współtowarzyszami niedoli – bezsenną noc na bocznicy krakowskiego dworca kolejowego, by wreszcie 27 czerwca znaleźć się w szpitalu twierdzy Kraków. Przebywał tam dwa tygodnie, pogłębiając swoją znajomość zagadnień austriackiego szpitalnictwa wojkowego. W szpitalu – jako legionistę – odwiedzała go Zosia z *Wesela* Stanisława

Il. 6. Por. Jerzy Narbut Łuczyński w czasie rekonwalescencji w Zakopanem, rys. Jan Rembowski, lipiec-sierpień 1915 r.; źródło: J. Narbut-Łuczyński, *U kresu wędrówki*, Londyn 1966

36 K. Bąbiński, *Zarys historii wojennej...*, s. 7; A.Cz. Żak, K. Stepan, *Wstęp*, w: A.J. Narbut-Łuczyński, *Historia wojenna Legionów*, s. XIII; A.J. Narbut-Łuczyński, *U kresu...*, s. 109–111. Awans na kapitana autor datuje na 8 stycznia 1916 r. Zob. W.K. Cygan, *Oficerowie Legionów...*, s. 204.

37 A.J. Narbut-Łuczyński, *U kresu...*, s. 111–116.

Il. 7. Wizyta biskupa Władysława Bandurskiego na froncie wschodnim nad Styrem z okazji rocznicy powstania 4 Pułku Piechoty Legionów Polskich i ostatecznego uznania 7 Pułku Piechoty Legionów Polskich; biskup w tzw. Rojowym Osiedlu 4 Pułku pod Optową; Łuczyński drugi z prawej, 28–30 maja 1916 r.; Narodowe Archiwum Cyfrowe

Wyspiańskiego, czyli Zofia Pareńska, żona Tadeusza Boya-Żeleńskiego, oraz jej matka Eliza Pareńska, prowadząca znany krakowski salon artystyczny³⁸. Wracając do brygady, Łuczyński złożył wizytę państwu Żeleńskim, ale nie należała ona do udanych, a autor *Słówek* zaprezentował się jako „małomówny, nieśmiały, prawie ponury typ”. Dobrą opiekę znalazł i skuteczną kurację odbywał Łuczyński dopiero od 12 lipca, kiedy znalazł się w szpitalu „bratniaka” w Zakopanem. W trakcie leczenia, na swoim odczycie z okazji rocznicy wyruszenia 1 Kompanii Kadrowej, gościł Stefana Żeromskiego, który miał zganić go za poruszenie drażliwego tematu rozdźwięku między Piłsudskim a NKN. W Zakopanem powstały dwa portrety Łuczyńskiego. Szkic portretowy autorstwa Jana Rembowskiego został przekazany przez artystę do Muzeum Narodowego w Krakowie, natomiast drugi autorstwa Marii Czajkowskiej-Kozickiej zaginął³⁹.

Na wieść o zajęciu Warszawy przez Niemców, skracając na własne życzenie pobyt w szpitalu, Łuczyński postanowił wrócić do brygady. Wyruszył 20 sierpnia jako wracający z urlopu, gdyż opuszczający szpitale nie byli kierowani do swoich

38 Zofia Pareńska była żoną S. Wyspiańskiego, pierwowzorem postaci Zosi z *Wesela* i modelką sportretowaną z synem na znanym obrazie *Macierzyństwo*.

39 A.J. Narbut-Łuczyński, *Ukresu...*, s. 115–118.

macierzystych jednostek, a do jednostek wymagających uzupełnień. Podążając szlakiem brygady, odbył podróż przez Nowy Targ, Kraków, Lublin, Łuków, ponownie Lublin i Chełm.

8 września zameldował się u ppłk. Sosnkowskiego w sztabie kwaterującej w Kowlu I Brygady. Początkowo pozostawał bez stałego przydziału w sztabie I batalionu swojego 5 Pułku Piechoty, a od 22 września powrócił na poprzednie stanowisko dowódcy 1 kompanii⁴⁰. Wraz z pułkiem ostatni kwartał 1915 r. spędził na Wołyniu, walcząc m.in. pod Stawohoryżem i Koszyszciami, gdzie, jak zapisał to we wspomnieniach „życie upływało normalnym trybem wojny [...], gdy] żołnierz dużo maszeruje, długo na coś czeka, i niekiedy walczy”⁴¹. 7 stycznia 1916 r. rozkazem Komendy I Brygady kpt. Łuczyński wyróżniony został powołaniem do składu Sądu Honorowego Oficerskiego I Brygady, co nałożyło na niego dodatkowe obowiązki⁴². W okresie od 17 grudnia 1915 do 8 stycznia 1916 r. zastępował przebywającego na urlopie dowódcę batalionu kpt. Sława-Zwierzynskiego⁴³. Swoją urlop, od 19 marca do 14 kwietnia 1916 r., spędził w Warszawie, odwiedzając również rodzinę w Skierniewicach⁴⁴.

Rozkazem Komendy Legionów 12 czerwca 1916 r. został odkomenderowany do III Brygady Legionów na stanowisko dowódcy II batalionu 6 Pułku Piechoty. Miał tam, wspólnie z również odkomenderowanym kpt. Michałem Karasiewiczem-Tokarzewskim, wspierać dowodzącego pułkiem ppłk. Norwida Neugebauera, będącego zwolennikiem Piłsudskiego, wobec „antypiłsudczykowskiej” komendy III Brygady. Zmieniając brygadę, obydwaj nie zmienili jednak dystynkcji stosowanych w I Brygadzie na

Il. 8. Kpt. Aleksander Łuczyński – komendant 1 batalionu 5 Pułku Piechoty Legionów pod Kostiuchnowką, czerwiec 1916 r.; Narodowe Archiwum Cyfrowe

Il. 9. Kpt. Aleksander Łuczyński na pozycji pod Kostiuchnowką, 4 czerwca 1916 r., rys. Leopold Gottlieb; źródło: *Kalendarz Kombatanów Okręgu Krakowskiego na rok 1936*, Kraków 1936

40 Tamże, s. 121.

41 Tamże, s. 122–126. Cytat ze s. 126.

42 M. Sioma, *Sławoj Felicjan Składkowski (1885–1962). Żołnierz i polityk*, Lublin 2005, s. 47, 48.

43 A.J. Narbut-Łuczyński, *U kresu...*, s. 127.

44 Tamże, s. 130–132.

oznaczenia austriackiego landszturmu, noszone regulaminowo w III Brygadzie. Wywołało tzw. spór o dystynkcje, będący przejawem dążeń do ograniczenia wpływów austriackich i nadania Legionom polskiego charakteru⁴⁵. W efekcie Łuczyński wraz z Karasiewiczem-Tokarzewskim już 2 lipca został z powrotem przeniesiony do I Brygady⁴⁶. Wynikiem „sporu” było jednak wprowadzenie jednolitych oznak stopni w Legionach, wzorowanych na dystynkcjach I Brygady.

Łuczyński wrócił do brygady w przeddzień krwawej bitwy pod Kostiuchnowką (4–6 lipca) i ponownie dowodził 1 kompanią I batalionu 5 Pułku. W czasie bitwy najpierw objął dowództwo I batalionu po śmierci kpt. Sława-Zwierzyńskiego, a pod koniec bitwy całego pułku, kiedy ppłk Leon Berbecki został ranny w zasadzce, a mjr Wyrwa-Furgalski, dowódca II batalionu, został zabity. Podczas odwrotu w nocy z 6 na 7 lipca pod Trojanówką swoim zdecydowaniem opanował panikę pułku, wywołaną przez cofające się tabory i artylerię austriackiego korpusu gen. Fatha⁴⁷. Po bitwie Łuczyński pozostał na stanowisku dowódcy I batalionu.

Il. 10. Kpt. Aleksander Łuczyński (z łaską) wśród oficerów i żołnierzy 1 batalionu 5 Pułku Piechoty Legionów Polskich, Baranowicze, listopad 1916 r.; źródło: A.J. Narbut-Łuczyński, *U kresu wędrówki...*

45 S. Czerep, *II Brygada Legionów Polskich*, Warszawa 2007, s. 151, 152; D. Kosiński, *4 Pułk Piechoty Legionów 1915-1917. Organizacja i działania bojowe*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2014, nr 3, s. 63.

46 A.J. Narbut-Łuczyński, *U kresu...*, s. 136–141.

47 Tamże, s. 142–152; W. Lipiński, *Szlakiem I Brygady. Dziennik żołnierski*, Warszawa 1935, s. 473–475.

Wycofane z linii Legiony, stacjonujące w Baranowiczach w końcu listopada 1916 r., przeniesione zostały do rejonu Pułtusk – Ciechanów, a następnie Ostrów Mazowiecka – Komorowo⁴⁸. W maju 1917 r. Łuczyński z częścią 5 Pułku pozostał w Ostrowi Mazowieckiej – już jako piąty kurs wyszkolenia Polskiej Siły Zbrojnej (Polnische Wehrmacht)⁴⁹. W efekcie kryzysu przysięgowego, 22 lipca 1917 r. został zwolniony i 1 sierpnia internowany w obozie oficerskim w Beniaminowie. Źle znosił internowanie, szukając intensywnych zajęć, m.in. zaliczał kolejne kursy szermierki, rozbudowywał rabaty kwiatowe, pracował w redakcji pisma „Benjaminów”, wyjechał też na urlop do domu. Pomimo podania o zwolnienie i powołanie do służby z 3 kwietnia 1918 r., został zwolniony z obozu dopiero 27 czerwca, jako jeden z najdłużej osadzonych⁵⁰.

2 sierpnia 1918 r. wrócił do służby w Polskiej Sile Zbrojnej i został przydzielony ponownie do piątego kursu wyszkolenia w Ostrowi Mazowieckiej – Komorowie. Wkrótce mianowano go tam na zastępcę kursu oficerskiego dla napływających ze wschodu ochotników z byłych korpusów wschodnich. 12 października Rada Regencyjna awansowała Łuczyńskiego na stopień majora piechoty. Objął też stanowisko komendanta kursu oficerskiego, który przeniesiono do Dębina⁵¹.

Już jako major 18 października 1918 r. Aleksander Łuczyński wziął ślub z Natalią Józefą Leską z Ołdaków pod Pułtuskim. Związek ten był wynikiem serdecznych stosunków zadzierzgniętych w czasie pobytu 5 Pułku Piechoty w Pułtusku. Ślub odbył się w kościele w Wyszkowie, a podróżą poślubną była przeprowadzka do Dębina⁵².

1 listopada 1918 r. Łuczyński wykorzystując obsadę kursu oficerskiego, oparował za pomocą podstępu obsadzoną przez podwójny garnizon (niemiecki i austriacki) twierdzę dębińską i objął jej komendę w imieniu tworzącego się Wojska Polskiego⁵³. Walczył następnie w wojnie polsko-bolszewickiej na froncie litewsko-białoruskim, dowodząc pułkiem, brygadą, grupą operacyjną i dywizją piechoty, awansując na pułkownika piechoty. Uczestniczył w Bitwie Warszawskiej. Po wojnie został dowódcą 2 Dywizji Piechoty Legionów, z której sztabem przez osiem lat stacjonował w Kielcach. W 1924 r. otrzymał nominację na stopień generała brygady. W czasie przewrotu majowego opowiedział się po stronie marszałka Piłsudskiego. Od 1930 do 1939 r. był dowódcą Okręgu Korpusu nr V w Krakowie.

48 A.J. Narbut-Łuczyński, *U kresu...*, s. 154, 155.

49 Z. Grabowski, *Polska Siła Zbrojna (1917–1918)*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2014, nr 1, s. 45, 46; A.J. Narbut-Łuczyński, *U kresu...*, s. 162–165.

50 A.Cz. Żak, K. Stepan, *Wstęp*, s. XIII; A.J. Narbut-Łuczyński, *U kresu...*, s. 165–170.

51 Tamże, s. 175, 176.

52 Tamże, s. 164, 169, 176.

53 Istnieją rozbieżności, co do daty i przebiegu tego wydarzenia. A.J. Narbut-Łuczyński, *U kresu...*, s. 177–179; A.J. Narbut-Łuczyński, *Wspomnienia*, w: *Jednodniówka na pamiątkę obchodu 15-lecia 34 P.P.*, Biała Podlaska 1933, s. 12; M. Sobieraj, *Wybicie się Lublina na Niepodległość w listopadzie 1918 roku. Aspekt militarny*, „Roczniki Humanistyczne” 2006, z. 2, s. 9–60, 64; J. Wroczyński, *Zarys historii wojennej 34-go pułku piechoty*, Warszawa 1929, s. 3; S.M. Przybyszewski, *Historia Garnizonu Dęblin w latach 1832–1939*, Pruszków 2004, s. 32.

W czasie kampanii wrześniowej 1939 r. dowodził oddziałami tyłowymi Armii „Kraków”. Po internowaniu w Rumunii przedostał się do Francji i był przez krótki czas generałem do specjalnych poruczeń ministra spraw wojskowych. Po upadku Francji przebywał w Wielkiej Brytanii, gdzie jako pilsudczyk spędził pół roku w obozie oficerskim Rothesay na wyspie Bute. Zwolniony na początku 1941 r., pełnił w wojsku już tylko funkcje administracyjne. Po wojnie i demobilizacji osiadł w Stanach Zjednoczonych, gdzie w 1977 r. zmarł i pochowany został na cmentarzu polskim w Doylestown⁵⁴.

W czasach II Rzeczypospolitej Aleksander Łuczyński zajmował się opracowywaniem dziejów Legionów Polskich. Podczas pobytu w Kielcach, jako dowódca 2 Dywizji Piechoty Legionów, w odpowiedzi na apel Wojskowego Biura Historycznego w Warszawie rozpoczął – trwające ostatecznie 11 lat – opracowywanie historii pierwszego okresu działań wojennych Legionów, będącego tematem I tomu zaplanowanego dużego wydawnictwa Historii Wojennej Legionów Polskich. Ponad tysięcznoscronicowa praca oparta została na relacjach zebranych od bezpośrednich uczestników wydarzeń, zweryfikowanych następnie w kilku terenowych wycieczkach. Kilkakrotnie, po raz pierwszy w grudniu 1927 r. – styczniu 1928 r., był również oddelegowany do Wojskowego Biura Historycznego w Warszawie, gdzie korzystał z akt legionowych przechowywanych tam przed wojną⁵⁵. Dwie kopie opracowania, będące w posiadaniu generała, zaginęły w czasie wojny, ale zachował się maszynopis w zasobie Centralnego Archiwum Wojskowego w Warszawie. Po opracowaniu i uwzględnieniu części uwag przedwojennych recenzentów, z okazji obchodów setnej rocznicy powstania Legionów Polskich pracę wydano drukiem w roku 2014⁵⁶.

Jako publikacje w prasie wojskowej ukazywały się artykuły generała Łuczyńskiego dotyczące nie tylko szczegółowych zagadnień związanych z historią Legionów, ale też z innymi wydarzeniami z historii Wielkiej Wojny. Poniżej zamieszczony wybór uwzględnia przede wszystkim pozycje odnoszące się do działań Legionów.

1. *Bój 3 batalionu majora Śmigłego pod Anielinem w dniu 22 X 1914 r.*, „Przegląd Piechoty” 1939, nr 2.
2. *Bój pod Laskami w dniach 23–26 X 1914 r.*, „Przegląd Piechoty” 1939, nr 5.

54 L. Dziedzic, *Generalowie garnizonu kieleckiego...*, s. 101.

55 Tamże; A.Cz. Żak, K. Stepan, *Wstęp*, s. IX–XI.

56 A.J. Narbut-Łuczyński, *Historia wojenna Legionów Polskich. Powstanie i działalność bojowa Oddziału Józefa Piłsudskiego (VIII–XI 1914)*, Warszawa – Kraków 2014. Maszynopis znalazł się w CAW dopiero w 1958 r., przekazany z partią archiwaliów sprzed 1939 r. z Centralnego Archiwum Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego; W.K. Roman, *Centralne Archiwum Wojskowe 1918–1998, tradycje, historia, współczesność służby archiwalnej Wojska Polskiego*, Toruń 2009, s. 131.

3. *Koncentracja oddziału Piłsudskiego w sierpniu 1914 r.*, „Polska Zbrojna” 1933, nr 240, 241.
4. *Marsz 1 p.p. Leg. z J. Piłsudskim na Kraków przez Ulinę Małą w listopadzie 1914 r.*, „Polska Zbrojna” 1929, nr 309, 310.
5. *Marsz przez Ulinę Małą na Kraków w dniach 9-11 XI 1914*, „Polska Zbrojna” 1935, nr 310.
6. *Mobilizacja organizacji wojskowych*, „Strzelec” 1935, nr 30.
7. *Ocena działań oddziału J. Piłsudskiego w okresie walk nad Wisłą i Nidą (9 IX–26 XI 1914)*, „Polska Zbrojna” 1937, nr 291, 293, 294.
8. *Ocena okresu kieleckiego działań oddziału J. Piłsudskiego 3 VIII– 9 IX 1914*, „Polska Zbrojna” 1937, nr 260–262.
9. *Organizacja oddziału Piłsudskiego w początku wojny 1914 r.*, „Polska Zbrojna” 1933, nr 234.
10. *Organizacja oddziału Piłsudskiego w początku wojny 1914 r. Organizacja administracyjno-polityczna – Komisariaty*, „Polska Zbrojna” 1933, nr 235.
11. *Polska wobec wybuchu wojny światowej*, „Polska Zbrojna” 1933, nr 216, 217.
12. *Służba zaopatrzenia i tabory w oddziale J. Piłsudskiego (1 p.p. leg.) na początku wojny w 1914 r.*, „Przegląd Intendencki” 1933, nr 2.
13. *Walki nad Wisłą i Nidą*, „Polska Zbrojna” 1929, nr 213a.
14. *Zajęcie Kielc i odwrót*, „Polska Zbrojna” 1934, nr 212.

Leszek Dziedzic (Kielce History Museum)**General Aleksander Narbut-Łuczyński (1890-1977). A Legionary**

Aleksander Łuczyński, one of the youngest generals of the Second Polish Republic, despite his legionary origin, remains a slightly forgotten figure to this day, with no monograph written about him. Studying at secondary school in Skierniewice, he was one of the leaders of the emerging underground independence movement. He studied at the University of Lvov and in Liege (Leodium). However, he was more involved in the organization of the Polish Rifle Teams, leading the 5th and 2nd PDS Districts. From August 4, 1914, he served in rifle units, initially commanding a company. During the fights on the Nida River, he fought in the area of Nowy Korczyn – Opatowiec and in October 1914 he was nominated for the rank of lieutenant. At the end of 1914, he fought at Krzywopłoty and Łowczówek. In May 1915, in the vicinity of Konary, he developed a lung disease and was treated in Kraków and Zakopane. He spent the end of 1915 in Volhynia, fighting at Stawohoryż and Koszyszcze. In June 1916, delegated to the 3rd Brigade of the Legions, he started the so-called “dispute over distinctions”. During the battle of Kostiuchnówka, he took command of the battalion, and at the end of the battle of the entire 5th regiment. In May 1917 he was stationed in Ostrowia Mazowiecka as part of the Polish Armed Forces (Polnische Wehrmacht). As a result of the oath crisis, Narbut-Łuczyński was interned in Beniaminów. After his release, in August 1918, he returned to service in the Polish Armed Forces, where, after being promoted to the rank of major, he took the position of commander of the officer course in Dęblin, with which on November 1, 1918 he took control of the Dęblin fortress. He fought in the Polish-Bolshevik war commanding a regiment, brigade, operational group and infantry division, and was promoted to the rank of colonel. After the war, he was the commander of the 2nd Infantry Division in Kielce and the commander of the Corps District No. 5 in Kraków, from 1924 as a brigadier general. During the September campaign of 1939, he was commander of stages of the „Kraków” Army. Later, he fought in the Polish Armed Forces in France and Great Britain. After the war and demobilization, he settled in the United States, where he died in 1977 and was buried in the Polish cemetery in Doylestown. During the Second Polish Republic, he was involved in the promoting the history of the Polish Legions.

Keywords: Second Republic of Poland, Polish Army, Polish Legions, Kielce